

MŰHELY

**FERENCZI THALASSÁ-JA
ÉS A KÖNNYEK EVOLÚCIÓJA**

Anna Gibbs – Shé Hawke*

Míg Ferenczi írásait általában széles körben alkalmazzák a gyakorló klinikusok – a viszontátételről, a terápia hatékonyságáról, a pszichoanalízis kapcsolati fogalmakban való meghatározásáról, és természetesen az introjekció fogalmáról szóló vitákban – a *Katasztrófák a nemi működés fejlődésében* [Thalassa] című munkája (Ferenczi 1924) jórészt felfedezetlen maradt, és úgy tűnik, éppen klinikusok számára többnyire ismeretlen. Talán azért, mert e mű keveset foglalkozik az analitikus helyzet percről-percre lebontott dinamikájával, ehelyett inkább átfogóbb, evolúciós szempontok szerint tárgyalja azt. Nem ad technikai ajánlásokat a klinikai analízis számára, és nem tartalmaz részletes esetleírásokat sem. Ez az írásmód visszatér később a *Final Contributions*-ban megjelent tanulmányaiban (Ferenczi 1955) és a *Klinikai napló*-ban (1996). Jelen tanulmányban azt a hatást elemezzük, amelyet a *Thalassa* Ferenczi klinikai módszerének fordulatára és késői írásainak interdiszciplináris szemléletére gyakorolt.

Thalasszális regresszió, bio-analízis és amfimizis

A *Katasztrófák a nemi működés fejlődésében* (továbbiakban: *Thalassa*) időbeliségét és magyarázóelveit, valamint mitológiai erejét tekintve, Freud *Totem és tabu*-jához (1912-13) hasonlóan a Ferenczi által bio-analízisnek nevezett metódus mellett érvel:

„Ha már egyszer számtalan megfigyelés alapján megerősödött bennünk az az

---

* A tanulmány eredeti címe "Ferenczi's thalassa trend, the evolution of tears, and the role of affect in the psychosomatic relation", a "Clinical Sándor Ferenczi" konferencián 2006-ban Baden-Badenben elhangzott előadás alapján.

előítélet, hogy a lélek és a test szimbolikus vagy indirekt kifejezőmódja, akárcsak az őskori hieroglifák, egy elsüllyedt vagy más módon meg nem közelíthető történelmet őriznek meg, akkor talán érthető és megbocsátható, ha ugyanazt a jelfejtési módot, mely az individuum történetének megfejtésében oly jól bevált, a fajfejlődés nagy titkaira is alkalmazni merjük” (65.o.).

Ferenczi emellett új módszertant is ajánl ehhez a „jelfejtéshez”: mivel a biológiát értelmezhetjük pszichodinamikai törvények szerint is (legalábbis ő így érvel), a szervezet maga is vizsgálható pszichoanalitikusan. Egy ilyen pszichoanalitikus értelmezés új megvilágításba helyezi a közösülést, mint ami részben „thalasszális regresszió”: vagyis a traumatizált emberi szervezet tengerbe – eredeti származási helyére – való visszatérésének vágya; vagy az egyedi ontogenetikus fejlődésből kiindulva, a születéskor traumatizált személy anyaméhbe való visszatérési vágyának megjelenése, megelőzve ezzel a születés traumáját. Az ontogenezis, a filogenezis és az amfimixis az a három ugródeszka, ahonnan Ferenczi elmélyed vizsgálatainak nedves közegében a *Thalassában*, és ezt aztán kiterjeszti és átdolgozza késői írásaiban.

Mindezek ellenére, számos más (bár egymással összefüggő) oka lehet annak, hogy a klinikai analízis nyilvánvalóan képtelen [jobban] hasznosítani a *Thalassát*. Ezen okok között lehet az írás elméleti és spekulatív jellege (mint írás, nem is lehet másmilyen); illetve maga az elmélet is, mely az emberi evolúció „történetét” próbálja összeilleszteni interdiszciplináris módszereivel. Nem mellékes az sem, hogy olyan fogalmakra és elméletekre épít, melyeknek történetét már elfedték a pszichoanalízis tudományos létjogosultságának bizonyítására tett erőfeszítések. A létjogosultság bizonyításának nagy feladatának végrehajtása közben bizonyos elméleti összefüggéseket előtérbe helyeztek másokkal szemben. Miközben elragadtatott és őszinte érdeklődés mutatkozott olyan területek iránt, mint az okkultizmus, a mítoszok és az irodalom (különösen W. B. Yeats és George Bernard Shaw munkái iránt, lásd. Smith, 1998, 1999), az 1800-as évek végének, az 1900-as évek elejének felvilágosodás utáni érájában azonnal szkeptikusan fordultak el mindentől, amit nem lehet racionálisan és tudományosan bizonyítani.

A *Thalassa* emellett más problémákat is felvet, melyekkel Ferenczi is tisztában volt. Értekezése elején elegánsan vázolja az intellektuális nehézségeket, melyekkel ilyesfajta interdiszciplináris felfedezések során kell szembenéznünk: „természettudományos fogalmak alkalmazása a lélek-

tanra és lélektani fogalmak bevétele a természettudományokba” (11.o.). Egész pontosan azzal kapcsolatban hezitál, hogy: „olyan folyamatokat, melyeknek ismeretét s pszichoanalízisnek köszönhettem, aggály nélkül alkalmaztam állatok, szervek, szervrészletek, szövetelemek működésének magyarázatára” (10.o.). Ez a folyamat bizonyos „pszichomorfizmus” bűnébe taszítja őt, bár megvan az az előnye, hogy az ellenkező irányba is elvezeti, hogy a – „tudományos állatmegfigyeléseket, az embriológia tényeit, stb. használjam fel lelkiállapotok, pl. a közösülés, az alvás alatti lelkiállapot megmagyarázására” (10.o.). Ennek ellenére beszámol büntudataról, melyet ez a természet- és lélektudományok határait leromboló módszer használata okoz. Ez az analogikus módszer természetesen ön maga igazolójává is válik – azzal a feltétellel, hogy a szóban forgó analógiák a lehető legtávolabb eső tudományokból származnak, mint például az irodalom és a természettudományok; hiszen, ha túl közeli, egymással összefüggő tudományterületekről alkotunk analógiákat, az már kimerítheti a tautológia fogalmát, így nem tekinthető igazságnak.

Az analógiák problémája napjaink interdiszciplináris munkáival kapcsolatos kétségek mélyén rejlik. Hiszen az analógiák alapján hajlamosak vagyunk azt feltételezni, hogy a különböző tudományoknak ugyanaz a tárgya – mintha ezek a tárgyak adottak volnának, és nem csupán a tan diszkurzív folyamatainak konstrukciója. Az interdiszciplináris munka nagy problémája továbbra is az, hogy bizonyos tudományok valóban összehasonlíthatatlanok. Az analógia vitathatatlan érdeme azonban, hogy felteszi a kérdést: „mi van, ha?”, heurisztikai lehetőségek tárházát megnyitva – ahogyan ezt Ferenczi is tisztázza az utolsó fejezetében, melyben ismét módszertani kérdéseket tárgyal.

Történetileg a pszichoanalízis már számtalanszor szembekerült azzal, hogy az idők során milyen megbízhatatlanná válik a narráció – a görög mítosz (egész pontosan Ödipusz), a filozófia, a neurológia és pszichiátria, különösen Charcot és Breuer munkáin keresztül. Freud, kortársaihoz hasonlóan, szinte fürdőzött a kreatív írás élvezeteiben, mint ahogy Groddeck és később mások is. A különböző tanok analógiás viszonyítása szélesebb lehetőséget nyújtott a kereszt-utalásos kommentárok számára a tudományterületek és műfajok között – de talán egészen napjainkig lebecsülték ezt. Az interdiszciplináris gondolkodás eme talaján új ötletek és gondolatok jelennek meg, illetve keverednek; emellett nehezen áttekinthető összefonódásokhoz vezetnek a narratív fikto-kriticizmus, a filozófia, a pszichoanalízis és a természet-

tudományok diskurzusának szövegeiben.¹ Ezek az összefonódások azonban – melyeknek Ferenczi oly hűséges támogatója – az eredeti elméletek és gondolatok beteljesülései is lehetnek egyben. Groddeck fikatív orvosi értekezése, amely a mindannyiunkban jelenlevő elsődleges mozgatórugókról szól – a *Könyv az ősvalamiról* (1923) – jó példa erre. Az ilyen írások másfelől feltárják az olvasás, írás/megírás és az értelemadás és jelentésadás alapvető meghatározatlanságát a testi és a leírt szövegben egyaránt, összhangban a szélesebb értelemben vett pszichoanalitikus folyamat, és az ehhez hozzászóló mito-poetikusok inherens határozatlanságával. A heurisztika új látomásokat hozhat létre, a megértés új útjait, amelyek kirekesztődhetnek a kevésbé színes intellektuális vállalkozások köréből. Tehát, ahogy ez gondolatmenet is mutatja, a kölcsönös analógiákban való gondolkodás létrehozta a maga nehézségeit.

Nehéz manapság Ferenczi munkásságát értelmezni. Ennek egyik oka az, hogy – pszichoanalitikus tapasztalatai alapján – „filogenetikai párhuzamot”, vagyis egyfajta történelmi megfelelést tételez fel az egyén születési katasztrófa élménye és annak közösülésben való megisméltődése között. Bár nehéz feltérképezni, és sokszor összehasonlíthatatlan, a kölcsönös analógiák és párhuzamok kapcsolati természete központi jelentőségű Ferenczinél a *Thalassában*, és azt követően. A saját maga által „utrakvizitikusnak” elnevezett módszert javasolja a tudományos munkához, amely a „kapcsolatiság” természetét a „vonzás”, a „taszítás”, az „erő” és az „ellenállás” fogalmaiba zárja. Ezzel a módszerrel – reméli Ferenczi – az eddig megválaszolhatatlan kérdések is megválaszolhatóak lesznek a tudomány számára, a tudományos módszer pedig leegyszerűsödik (1924/1997, 12.o.). Semmi nem áll önmagában, különálló egységként, minden kapcsolódik valamihez vagy valakihez.

Ferenczi ötlete – hogy a biológiát és a pszichoanalízist vegyítse, és ezáltal létrehozza az általa megnevezett „bio-analízist”, mint kapcsolati mód-

---

¹ A különböző tanok egymás mellé helyezésének vagy elméleti problémák fikcionális (regény-szerű) fogalmakkal való meghatározásának vannak előnyei – ezt láthatjuk Shé Hawke *Sea Milk* [Tengeri tej] című készülő regényének fikto-kritikájában / kritikái regényében is. Itt a görög tragédia dramatizálása kerül napjaink pszichoanalízise és a testmunka –elmélet mellé. A szerző mindezt Métisz, Orfeusz és Thalassa újraírt történeteinek keresztül mutatja be. Ezek a szereplők pszichoanalitikus szemmel megfelelnek Ferenczi és R. N. párosának; a Groddeck-vel kezdődő testmunka-elmélet pedig Tina karakterének keresztül jelenik meg. Ez a módszer új életet lehel a régi elméletekbe, azáltal, hogy új kapcsolatokat lát (alkot) meg közöttük.

szertant – mindenekelőtt segít megértenünk az utrakvisztikus megköze-
lítést. Orvosként nagy lelkesedéssel végezte megfigyeléseit: a személyek
közötti viszonylatokat (az analitikus/analizált kapcsolatrendszere valójában
ezen alapszik), a területek, a szervek, testnedvek, szövetek, stb. viszonyla-
tait térképezte fel előszeretettel. Az ilyen inter-korporealitásokkal és intra-
korporealitásokkal összefüggésben ír az amfimixisről a *Thalassá*-ban. A
testnedveket intelligensként írja le, amelyek nem csak a szervezet többi
részéhez kötődnek szorosán, hanem az evolúcióhoz is. Az amfimixis tehát:
„anális és uretrális innervációk célszerű egybekapcsolódása” (uo., 20.o.).
Ferenczi gondolkodása itt egyszerre fiziológiai és pszichoanalitikus. Ez a
gondolkodásmód a pszichoanalitikus kollégáktól való viszonylagos elzárt-
ságban, a katonai szolgálata idején, az első világháború alatt született. (Így
aztán természettudományi könyvtára csak Hesse és Dofflein állattanából,
és néhány más kötetből – Darwin, Lamarck, Haeckel munkáiból – állt.) A
férfi ejakuláció mechanizmusát vizsgálva arra a megállapításra jut, hogy
„Amit... az anális és uretrális beidegződés koordinációjának neveztem,...
úgy is leírható, mint anális és uretrális erotizmusok genitális erotizmussá
való egyesítése. ...Nevezük két vagy több erotizmusnak egy magasabb
egységbe való egyesítését az erotizmusok vagy részletösztönök *amfimixisé*-
nek.” (uo., 22-23.o.). Itt írja le Ferenczi a – genitalitás elméletének
kereteiben – apró részletességgel a húgycsőben a folyadékviszatartás és
elengedés feszültségét a férfiaknál heteroszexuális szex közben. Alapve-
tően a férfi vágyáról van szó, hogy vissza-introjektálja a nő ontogenetikus
méhébe az ondót, szélesebb, filogenetikai értelemben pedig, hogy a száraz-
földi lét előtti óceán-létbe térjen vissza. Ez a viszonylat „a közösülési
aktusban az odaadás és megtartás, tehát az egoisztikus és libidinózus törek-
vések” sikeres egyensúlyozásától függ (uo., 31.o.). Ferenczi úgy találta,
bizonyos embereknél a thalasszális tendencia különösen egyértelműen
jelenik meg.

Ejaculatio praecox-ban szenvedő betegeinél megfigyelte az amfimiktikus
áthelyezést, amikor is egy korai gyermekkori genitális trauma után közvet-
lenül zavarodnak össze az egoisztikus és libidinális viszonyok. Ez az áthe-
lyezés nyilvánvaló volt az *impotentia ejaculandi*-ban szenvedő betegeknél
is, vagyis olyan férfiaknál, aki képtelenek voltak az (életet adó) ondójukat
elengedni, és mintegy traumatikus ön-védelmezésként visszatartották azt.
Az amfimixis úgy értendő, mint egy folyadék (vizelet) visszatartása és egy
másik (ondó) levezetésének viszonylagos feszültsége, ugyanazon csatornán
keresztül, az anyaméhbe/filogenetikus óceánba jutva, amely lehetővé teszi
a fajok reprodukciójának „magasabb egységét”. „Továbbá, melyek azok az

onto- és filogenetikus okok, amelyek annyi élőlényt készítetnek arra, hogy legnagyobb kielégülésüket éppen a közösülési aktusban keressék, ami az előbbi fejtegetések szerint voltaképpen az anyaméhbe való visszatérés vágyának megnyilvánulása.” (Ferenczi 1924/1997, 34.o.).

Ferenczi szerint az „amfimiktikus áthelyezések” (ejakulációs és vizelet-ürítési zavarok) kora gyermekkori megrázkódtatásokból erednek, a nem megfelelő szobatisztaságra szoktatás gyakorlatából – amikor az elnyomó felnőtt a gyermek szerveitől olyan teljesítményt vár el, amire azok még nem képesek önmaguktól. Arról is beszámol, milyen gyakori az általános szexuális visszaélés a gyermekekkel, mely aztán megzavarja a természetes működési rendet – ez jelenik meg később a klinikumban filogenetikus regresszióként. Ha tovább olvassuk a *Thalassát*, hét fontos (mindannyiszor vízzel kapcsolatos) megrázkódtatást sorol fel, melyek később pszichopatológiához vezethetnek: születés – az anyaméhből való elszakadás; elválasztás – a folyadékadó és tápláló anyamellől való elszakadás; szobatisztaságra szoktatás – a gyermeket túl korán és rutinszerűen rákényszerítik a számára „kedves” anyagainak és folyadékainak testéből való kiürítésére; koragyermekkori szexuális visszaélés – a felnőtt testnedvek patológiás introjekciója a gyermeki testbe,² éjszakai magömlés (fiúknál) és menstruáció (lányoknál); érett és közös megegyezésen alapuló szexuális közösülés; gyermekszülés (nőknél).

Az amfimiktikus áthelyezést eredményező szexuális traumával kapcsolatban Ferenczi mind a gyermeki szexualitás, mind az Ödipusz-komplexus freudi elméletét felborítja. Ez utóbbiról szólva, Ferenczi szerint evolúciós értelemben intelligensnek tekinthető, hogy trauma után az ember visszavágyik az anyaméhbe. Ezt a jelenséget nem tisztán az ödipális anya iránti szerelemnek látja, hanem az anyát, az anyaméhet a biztonság, az otthon helyének tekinti. Az ejakulációs problémákkal küzdő férfiaknál gyakran megfigyelhető más, kényszeres szexuális zavar is, melynek kóreredete egyaránt pszichológiai és fiziológiai is. Ennek megfelelően hisztériás (és gyakran más kísérő, patológiás tünetekkel is rendelkező) nőknél a tünetek oka az általánosan kielégítetlen szexuális vágyakban keresendő. Magyarázata szerint:

„... a félelmi, aggodalmas, vagy szorongó állapotokat mindig a szexuális kielégítetlenség, illetőleg hiányos vagy tökéletlen kielégülés okozza, s hogy

---

² Ez utóbbi két jelenségről írta „A korai magömlés jelentőségéről” és a „Nyelvzavar a felnőttek és a gyermek között” című írásait (Ferenczi 1908; 1933).

ezen hiány leggyakoribb oka a házas- vagy élettársnál fennforgó korai magömlés (ejaculatio praecox)” (Ferenczi 1908/1991, 47.o.).

Később megállapítja azt is, hogy „a szexualitás irányadó jelentősége folytán oly ritka a kielégüléseken alapuló, tehát megelégedett házasság” (uo., 52.o), majd egy lábjegyzetben találóan megjegyzi: „A nő ösztönének igaza van [ebben]; a teljes absztinencia kevésbé árt az idegzetnek, mint a frusztrált izgalom.” (uo., 49.o.). A faj szaporodása mindemellett a szexuális kölcsönviszony sikeres „magasabb egységbe szerveződésétől” függ, vagyis az amfimiktikus viszony jól működő harmóniájától. A *Thalassa* írásának ideje alatt (1914-24) úgy érezte, hogy még nem vértette fel magát az amfimixis elméletének igazolásához – utalva arra, hogy a fiziológiai gondolatmenet nem csak kívánatos, de szükségszerű is lenne. 2006-ban ez az interdiszciplináris megközelítés nyilvánvalóan szokványosabbá vált, és már meghaladta az analógiás módszert.

Ferenczi bioanalitikus módszerével elsősorban nagy bio-pszicho-szexuális részletességgel helyezi új megvilágításba, mi is történik a gyermekkorukban traumatizált, ezért felnőttkorukban thalasszális regresszióban levő emberekkel. A genitális folyamatok bioanalitikus felfogása szerint:

„érthetővé válik, hogy az *Ödipusz-vágy*, az anyával való párosodás vágya miért tér vissza oly rendszerességgel, és egyhangúságában szinte fárasztóan, mint centrális törekvés a neurotikus férfiak analízisében. Az *Ödipusz-vágy* lelki kifejezője egy sokkal általánosabb biológiai tendenciának, amely az élőlényeket a születés előtt élvezett nyugalmi állapotba való visszatérésre készíti.” (1924/1997), 34.o.).

A könnyek evolúciója

De Ferenczi még ennél is messzebbre megy, és felveti, hogy analógiás megfelelés van a magasabbrendű emlősök méhen belüli élete és a „hal vízben való élete” között; illetve a születés és a tengeriből a szárazföldi létre való átmenet között (1924/1997, 68.o.). Ebben a hipotézisben – ahogyan ezt el is ismeri – még Haeckel palingenezis elméletét is meghaladja (melyet egyébként napjainkban már nem tartanak megbízhatónak). Ez a fajta analógiás gondolkodás mai szemmel eléggé gyanús, mivel a „primitív” és „civilizált” emberek közötti történelmileg alkotott ellentétekkel

kapcsolódott össze (különösen a pszichoanalitikus diskurzusban³); megalapozatlan univerzalizmussal, nem beszélve a teleologikus nézőpont („az ontológia legyőzi a filogenezist”) alkalmazásáról a személyiség fejlődésére, kulturális különbségekre és a történelemre nézve. Nem is olyan régen ez még azt jelentette, hogy a bölcsészettudományok az emberi természet iránt nem érdeklődtek, vagy gyanakvóan tekintettek az olyan analógiás érvelésekre, amelyek evolúciós nézőpontot is tartalmaztak; ehelyett inkább a szociális-konstruktivista (sokszor leegyszerűsített) szemléletet kedvelték. Ez az attitűd nagyban áthelyeződött a klinikai területre is. Továbbá, az antropológusok és archeológusok csak a legutóbbi időben kezdték el próbára tenni azon állítást, miszerint az őseink az afrikai szavannák fáiról másztak le, és ehelyett hitelt adni annak a feltételezésnek, hogy legalább részben nedves környezetben⁴ fejlődtek. Talán az egyik legkidolgozottabb és leginkább meggyőző elmélet ezen a téren Elaine Morgan feminista gondolkodóé.⁵

Morgan munkájában Alistair Hardy (1960) majdnem tökéletesen ismeretlen „vízimajom” elméletét dolgozza ki – mely, úgy tűnik, megerősíti Ferenczi pszichoanalitikus intuícióit az emberiség vízi eredetéről. Az elmélet talán segítette volna Ferenczit abban is, hogy megértse írásainak (és Hardy korábbi írásainak) problematikus fogadtatását. Morgan fogadtatásának története különösen érdekes. Morgan semmilyen tudományos képzésben sem részesült (Oxfordban tanult angolt, majd házassága után női magazinokba írt novellákat, később színdarabokat, sorozat-epizódokat és forgatókönyveket a BBC számára). 1972-ben, a *The Descent of Woman* [A nő származása] című könyvében feminista elméletet fejtett ki az ember származásáról – az általa „Tarzan” zoológiai és antropológiai iskolának nevezett tanokkal ellentétben, melyek az emberi evolúció központi figu-

---

³ Melanie Kleinnél például ezt olvassuk: „Ahogy minden egyes személy megismétli biológiai fejlődésében az emberi faj evolúcióját, ugyanezt tesszük lélektanilag is. Felfedeztük az elfojtott és tudattalan létezését, ezeket a szakaszokat a primitív népeknél még mindig nyíltan megtaláljuk: a kannibalizmus és gyilkos tendenciák számtalan változata egyértelműen megfigyelhető. A személyiség ezen primitív része teljes mértékig ellentmond a személyiség kulturált részének, mely az elfojtást hozza létre”. (Criminal tendencies in normal children, In: *Love, Guilt and Reparation*, London, Virago, 1986)

⁴ Egy figyelemreméltó kivétel a tengerbiológia szaktekintélye (egyben tengeri művész) Richard Ellis, aki *Aquagenesis: the origin and evolution of life in the sea* című könyvének egy fejezetében pontosan ezt az elméletet fejté ki (Ellis 2001).

⁵ Különösen hálásak vagyunk Ann-Louise Silvernek, amiért felvetette (az előadásunk eredeti absztraktjára válaszolva), hogy Ferenczi nagyra tartotta volna Morgan gondolatait, és érdemes azokat ennek fényében újraolvasni.

rájának a szavannai vadászó Férfit jelölik meg. Morgan munkáját ignorálta, visszautasította, eltorzította a tudományos közélet, mivel nem volt tudományos képzettsége, emellett nő és feminista volt, és mivel az elmélete (mely túlságosan közvetett ahhoz, hogy empirikus adatokkal bizonyítani lehessen) egyszerűen túl szokatlanok tűnt a megszokott bölcsességekkel szemben. Tekintsük át röviden, mit jelent számunkra Morgan munkássága a könnyek evolúciójáról (a tenger és a könny analógiájáról) való gondolkodásban. Ez a téma felveti az érzelmek kérdését, melyet számos tudományterület kezd úgy megközelíteni, mint a test és a lélek határát.

Morgan egy későbbi könyvében (*The Scars of Evolution* [Az evolúció sebei], 1990) kifejezetten a könnyek evolúciójáról is ír, szerinte a könnyezés „a veseműködés mellett egy további mechanizmus, mely sótválaszt ki a szervezetből”. A tengeri madarak orrcsöpögéssel oldják meg ezt a problémát, de Morgan azt állítja, hogy a tengeri hullók és egyes tengeri emlősök sósvízű könnyeket könnyeznek. A főemlősök közül egyedül az ember tesz így. Morgan szerint nem igaz az az állítás, miszerint a könnyezés pusztán a minden emlősnél egyformán meglévő könnymirigyek erőteljesebb működése miatt létezne. Ehelyett az emberi könnyet pszichésnek tekintik, és hangsúlyozza a kiváltó ingerek és a beidegződés különlegességét is. Ez a felfogás meglehetősen különbözik a „reflexes” sírás elmélettől, mely szerint a külső zavaró ingerek hatására indul meg a könnytermelés (a trigeminus agyideg felügyelete alatt); vagy a „bazális” könnyek elméletétől, miszerint a könny a folyamatos kenőanyaga a szemgolyónak. Rámutat, hogy a könnyezés és a distressz (de legalábbis a stressz) közötti kapcsolat kimutatható tengeri emlősöknél is, sőt, ebből levezetve *A nő származásában* azt állítja, az elefánt is tengeri eredetű emlős – mivel, bár nincsenek könny-szervei (erre a célra Harder-mirigye van), mégis sír, ha zaklatott (1972, 138-140.o.)⁶. Morgan úgy gondolja, a sírás és az izzadás egy időben

---

⁶ A *Sea Milk* [Tengeri Tej] című novella a könnyek evolúciójának értelmezésére egy mito-poetikus kezdőpontot ajánl, Métisz, Zeusz és Athéna görög mitológia-beli történetének újraolvasásával. A várandós Métiszt (aki éppen egy vízcsepp formájában rejtőzött) Zeusz lenyelte. Zeusz azt remélte, ezzel megszerzi majd Métisz minden ősi tudását, és közös leánygyermeküket, Athénát is kismizmizheti jogos matriarchális örökségből. Úgy is hitte, hogy sikerült a terve, de nem sokkal később Zeusz feje megdagadt, nem vette észre, hogy Métisz és Athéna varázslattal átkerültek oda. A novella szerint Métisz Athéna születése után is megmaradt víz (magzatvíz) formájában, majd a Triton folyóba ömlött, és vele együtt az Égei tengerbe jutott. A szerző feltételezi, hogy Métisz magzatvize és könnyei lánya életmentő elengedéséért folytak, sőt talán ez a folyadék hozta létre a Thalassát, rámutatva az archaikus, filogenetikus regresszióra.

keletkezettek – mindkét folyamatban só kiválasztódása történik, mivel, ellentétben más, szárazföldi emlősökkel, az embernél nem létezik a só-háztartás egyensúlyának fenntartására irányuló ösztön. Beszámol Frey kutatási eredményeiről, melyek szerint a sírással kibocsátott könny összetétele különbözik a reflexes könnytől – 20 százalékkal több fehérjét és rengeteg mangánt tartalmaz. Egyet is ért azzal a feltevéssel, hogy a könnyezés egyik funkciója a stresszel kapcsolatos kémiai anyagoktól való megszabadulás. Ezért mondja a nép bölcsesség is, hogy a sírás érzelmi megkönnyebbülést hoz. A szerző mégsem fejt ki bővebben a sírás, mint érzelmi reakció, evolúcióját. Mi lehet tehát az oka ennek a furcsa és zavarbaejtő kapcsolatnak a sírás és a sókiválasztás között? Miért kötődnek nyilvánvalóan egymáshoz evolúciójukban, és mit jelent ez a (folyamatosan a test és a lélek határán dolgozni kényszerülő) klinikai gyakorlat számára? Milyen természetű a kölcsönhatás közöttük?

Az ilyen kérdések feltétele nehézségekkel teli területre kalauzol minket, napjainkban csakúgy, mint 1914-ben. Nemcsak hogy a vízimajom elméletet nem fogadják el egyetemlegesen, de már az érzelmek tanulmányozása is eléggé ellentmondásos – bár más okokból kifolyólag. Tom Lutz jegyzi meg *Crying, the Natural and Cultural History of Tears* [Sírás; a könnyek természet- és kultúrtörténete] című munkájában (1999), hogy az érzelmek élettana számos tudományterületet ölel fel (pl. pszichobiológia, neurofiziológia és neuropszichológia) melyek önmagukban sem képviselnek egységes álláspontot, és egymás között is vitáznak. Mindemellett, mivel az érzelmek a test és a lélek határán léteznek, központi jelentőségűnek tűnik, hogy újra átgondoljuk kölcsönös kapcsolatukat, és azt is, hogyan gondolkozunk róluk külön-külön. Lehet, hogy megint arról van szó, amit Ferenczi előrelátóan mondott: a test nem tehetetlen anyag, mely a lelki erőknél kiszolgáltatva reagál bizonyos körülmények között, hanem saját nyelvén aktívan beszélő szerv, melynek szövege elolvasható.

Ferenczi a test és a lélek értelmezésének kölcsönös viszonyát feltételezi. De hangsúlyozza, hogy a test bonyolult időbeliségben létezik, mely az ő idejében a biológiai nézőpont felől nem volt megközelíthető a pszichoanalízis számára. Az akkori biológiai tudományt leíró állítások sorozataként, egyfajta homlokzatként képzeli el, amely az általa „mély biológiának” nevezett módszer lehetőségét kizárja. A mély biológia feladata lenne a libidinális „élvezetbiológia” hangsúlyozása, a szokványosabb „hasznosság elven alapuló fiziológia és patológia” helyett (1924/1997, 116.o.), mint ahogyan az az amfimiktikus áthelyezésnél is történik. Ezután példakön keresztül mutatja be, hogyan történik az áthelyeződés biológiai ese-

tekben – a szervek saját ösztönkésztetések által hajtva sűrítenek, elfojtának, regresszióba esnek (amikor is archaikus impulzusok uralják az élet-tani folyamatokat) – mindezt analóg módon a neurózisoknál és pszichó-zisoknál tapasztalt mechanizmusokkal. Groddeck (a maga filozófiai-orvosi, kreatív írásmódjában) szintén feltételez lehetséges „motivációkat” az egészség és a betegség, a tudat és a tudattalan, a test és a lélek működés-módjában. A *Könyv az ősvalamiról*-ben (melyet 1923-ban írt, amikor Ferenczi éppen a *Thalassa* csodavilágában lebegett mélytengeri felfedező-útján) fiktív orvosi értekezést nyújt a gyakran elhanyagolt elsődleges moz-gatórugó, a láthatatlan elevenségéről/dinamizmusáról, mely meghaladja a test és lélek kettéhasadtságát. Ősvalaminek [*Es*] nevezte el, mivel nem kötődik sem érzelmekhez, sem intellektushoz:

„Ismeretektől nem béklyózott vak bolyongásomban nagyjából azon gondo-latra bukkantam, hogy a gondolkodó agy tudattalanja mellett azzal analóg tudattalanok léteznek a többi szervben, a sejtekben, a szövetekben stb. is, és lévén hogy ezen tudattalanok az élő szervezetben bensőséges kapcsolatban állnak egymással, gyógyító hatást lehet gyakorolni az egyes tudattalanokra az agy tudattalanjának elemzésével” (Groddeck 1923/1996, 119. sk.o.).

Groddeck pályája a dolgok bio-pszicho-spirituális rendjében jól kiegészíti Ferenczi kérdéseit a test és lélek dinamikus viszonyairól, különösen a traumát elszenvedettek esetében. A biológiai anyag Ferenczi szerint *dinamikus*: ugyanolyan elvek lapján működik, mint a dinamikus tudat-talan, és ugyanúgy analizálható is:

„Végeredményben egy bátran animisztikusan gondolkodó szellem úgy a fizio-lógiai, mint a patológiai folyamatokat leírhatná a *szerves élet pszichológiája és pszichiátriája gyanánt...*” (1924/1997, 118.o., kiemelés az eredetiben)

Ferenczi tehát a testet önmagában „biológiai tudattalannak” gondolja, az intelligencia alapjának:

„...a fejlődési folyamatok bioanalitikus felfogása mindenütt csak *vágyakat lát működni korábbi élet- vagy halál-állapotok helyreállítására*. A hisztéria bioanalitikus tanulmányozásánál láthattuk, hogy a vágy lelki hatalma a szer-vezetben is oly hatékony, hogy egy kívánság a testben »materializálódhatik«, átalakíthatja a testet saját elképzelése szerint” (uo., 122.o.).

Ez a vakmerő gondolat nem talált túlságosan pozitív fogadtatásra a klini-kusok körében. A lacani gondolkodási keretben dolgozók szerint Ferenczi test-olvasata csak egyik jellemző tünete a lelki realitásokra – és annak

kísérőire, köztük a nyelvre – fordított figyelme elégtelenségének. André Green szerint Ferenczi (és Groddeck, Jung és Rank) számára a nyelv „felszínes”; „a szavak áttetsző, vértelen árnyékok [...], semmit nem mondanak a valóságos dolgokról, melyeket csak a közvetlen, azonnali infra- vagy supra-verbális felfogás képes megvilágítani a maguk fényes hatósugarában” (1999, 197.o.). Roland Gori azt írja: „Ahol Freud a lelki valóságot kedveli, míg lemond a kézzelfoghatóról a kimondott szó kedvéért, Ferenczi tapinthatóan és anyagi világban ír, a szimbolikus testi valóságosságát nyújtja” (1998, 275.o.). Véleményünk szerint nem a test anyagi valóságnak való felfogása az, amit Ferenczi képvisel, hanem, hogy a test, csakúgy, mint a lélek, a *Nachtraglichkeit* („késleltetett cselekvés”) pszichoanalitikus elve szerint működik. Amit képtelenek vagyunk egy jelentésteli kontextusban belsővé tenni, azt a későbbi tapasztalat ruhazza majd fel jelentéssel. A traumatikus esemény a sűrítőménye az ilyen befogadhatatlan tapasztalatnak. Éppen ezért érdemes újra átgondolni Ferenczi felfogása – a test, mint biológiai tudattalan – fényében, mit is mondott Morgan az „evolúció sebeiről”. Ezek a sebek – az emberiség hajlama különféle betegségekre, mint például derékfájdalmak, elhízás, mirigy-túlműködések, pattanások, visszerproblémák, bölcsőhalál, napégés, alvási apnoé, nőgyógyászati és szexuális zavarok, hajkorpora, sérv, aranyér – tünetei, jelzői annak a kompromisszumnak, amit az ember a kiegyensúlyozott gerincéért és a beszédképességéért kötött a szárazföldi élethez való alkalmazkodás során. Lehetséges, hogy pontosan annak a traumának a jeleit mutatjuk, amit az egyéni test (vagy a kollektív faj teste) képtelen feldolgozni, amiről nincs emlékünknél, vagyis amivel kapcsolatban Ferenczi szavaival „emlékezet-maszk” fejlődik ki (Ferenczi 1932, 126.o., idézi, Frankel 1998, 59.o.). Ferenczi számára a pszichikus hasadtságtól elválaszthatatlan testi sebhelyek elferdült (lelki és testi) tartóoszlopokként húzódnak meg a testben; a memória pedig gyűjtőmedencéje ennek: „az én sebhelyeinek és megrázkódtatásainak gyűjteménye” (uo.). Az analitikus tehát ezt veszi számba.

Talán jobban megérthetjük Ferenczi biológiai tudattalan fogalmát a kortárs tudományos leírások fényében: például a Candace Pert neurobiológus által is leírt „pszichoszomatikus hálózat” vagy „mozgó agy” fogalmaival. Pert népszerű könyvében leírja tudományos kutatásainak történetét, ahol idéz is egy szakmunkájából:

„A neuropeptidek és receptoraik tehát egyfajta kommunikációs hálózatban kapcsolódnak össze az aggyal, a mirigyekkel és az immunrendszerrel, köz-

vetítve az agy és a test között, valószínűleg az érzelmek biokémiai alapjait képviselve” (Pert 1998, 179.o.).

Ezután Pert a következőket írja:

„... a szervezet ilyenén felfogása radikálisan eltér a régi, newtoni, mechanisztikus szemlélettől. A régi paradigma szerint a test energiából és anyagból áll. A szinapszisokon keresztül kapott elektromos ingerlések által előidézett előrehuzalozott reflexek végigfutnak a testen, többé-kevésbé mechanikusan, reaktív módon, kevés teret hagyva a rugalmasságnak, változásnak vagy intelligenciának. Ha az információt is hozzáadjuk a folyamathoz, láthatjuk, hogy valamilyen intelligencia mozgatja a dolgokat. A viselkedést nem az energia hatása hozza létre az anyagon, hanem az információ, mely keresztülhalad minden rendszeren” 1998, 185.o.).

Ami a mi szempontunkból érdekes Pert munkájában az az, hogy az intelligencia nem egyszerűen az agyban található⁷ (amely egyébként is egy sokkal szerteágazóbb rendszer, mint ahogy azt gondoljuk); és az, hogy az érzelmeket az intelligencia középpontjába helyezi.

Kategorikus érzelem és a pszichoszomatikus viszony

Nagyon is félrevezető lehet az érzelmekről általánosságban beszélni. Az érzelmileg felfokozott állapotokban érzékelések (tapintásos, zsigeri, izomzati, kinesztétikus és proprioceptív) mintázatát tapasztaljuk, mely attól függően változik, melyik elhatárolható érzelem lépett életbe az adott időben. Az érzelem ezen testi érzékletek meghatározott mintázatba rendeződése. Silvan S. Tomkins szerint valójában kilenc ilyen jól elkülöníthető, öröklött érzelem van (öröm-élvezet, érdeklődés-izgalom, meglepetés-megriadás, harag-düh, félelem-rémület, aggodalom-kín, szégyen-megaláztatás, undorlenézés, kellemetlen szag érzete), melyek együtt alkotják az emberi motivációs rendszert, erősítik a késztetéseket (drive), az értelem számára sürgetést jelentenek, és felkészítik a testet különböző tevékenységek elvégzésére (Tomkins 1962). Ezzel Darwin úttörő munkásságát követi az érzelmek

---

⁷ A második, belekben létező agy lehetőségéről részletesebben lásd még: Michael Gershon (1990) *The Enteric nervous System: A Second Brain*, *Hospital Practice*, 1990: 7.; és: Elsbeth Probyn (2004) *Thinking with Gut Feeling*, in: Scott McFarlane (szerk) *Eating Things*, Public 30, Toronto. Probyn kritizálja Gershont, amiért a koponya-agyat helyezi előtérbe, szerinte ezzel megerősítve a lélek/test hasítást.

evolúciójának kérdésében (Darwin 1963). Ezzel pedig visszatértünk a könnyek evolúciójának kérdéséhez.

Darwin – ahogy Paul Ekman (*Az ember és az állat érzelmeinek kifejezése* végleges kiadásának szerkesztője) rámutat – mindig azt kérdezi:

„...*miért* lépnek különféle érzelmek esetében különféle izmok működésbe, például miért húzza fel szemöldökének belső végét, és görbíti le a száját az, akit fájdalom vagy félelem kínoz.” (Darwin 1963, 8.o., kiemelés jelen tanulmány szerzőitől)

Magyarázataiban evolúciós okokra hivatkozik. A szomorúság okozta könnyek esetében arra a következtetésre jut, hogy a szem körüli izmok összehúzódása (ami megvédi őket, amikor a szem véredényei megduzzadnak a feszült kiáltozástól) először tudatos, majd a későbbiekben megszokássá válik. Ezen tevékenység okozta nyomásnövekedés hatására a könnymirigyek működésbe lépnek, és végül...

„annak az elvnek az alapján pedig, hogy az idegerő a szomszédos idegsejtekre kisugárzik, a könnymirigyek könnyelválasztásra ingerlődtek. Mint-hogy ez gyakran visszatért, az idegerő pedig könnyebben halad a már megszokott pályák mentén, végül csekély inger is elegendő ahhoz, hogy bőséges könnyelválasztást okozzon.” (Darwin 1963, 134-135.o.)

Darwin megjegyzi, hogy az állatok közül láthatóan csak az indiai elefánt könnyezik a szomorúságtól. Ha Ferenczinek és Morgan-nak igaza van az emberi (és az elefánt) faj vízi származását illetően, lehetséges, hogy a szemkörnyéki izmok összehúzódásának célja eredetileg a sós víz kizárása volt a szem védelmének érdekében, amikor az a legvalószínűbben belefolyhatott. Mindemellett Morgan ragaszkodása a könnyek „lelki” természetéhez, és Darwin nézete – miszerint ki kell derítenünk, hogyan lehetséges, hogy egyszerű szomorúság vagy szélsőséges stressz hatására is ugyanúgy könnyezünk – további magyarázatokat igényel, nem elégedhetünk meg Darwin végső magyarázó elvével, a „habitus” fogalmával.

Hasznos lehet itt Silvan Tomkins elmélete az arcon keresztüli érzelmi kommunikációról és visszajelzésekről. Ő azt állítja, hogy saját arckifejezésünkön (pontosabban a bőrérzeten és az izmokon) keresztül tudjuk azonosítani, hogyan érezzük magunkat, és ez motivál bizonyosfajta viselkedésre is. És mivel az arc jól látható mások számára is, az érzelemerkifejezés egyben érzelmi kommunikáció is (Tomkins, 1962, 1979). Így tehát eltűnődhetünk azon, hogy a bőrön érzett könny olyan visszajelzést ad,

amely nem jön létre, amikor nincs jelen egyszerre a szomorúság miatti sírás és az ezzel együtt járó intenzív izomösszehúzódás. A könnyek látványa ugyanezen feltételek mellett szintén kommunikálja a szomorúságot mások számára, és ez nagyon fontos (különösen, bár nem kizárólag, a csecsemő és a gyermek számára), hiszen a szomorúság aktiválja mások válaszkészségét – vagy közvetlenül a szimpátia (érzelem-fertőzés) kifejezésével, vagy egy bonyolultabb cselekvés: az empátia és megértés létrejöttével (melynek egyébként előfeltétele a szimpátia). A kellemetlen érzések (mint például a félelem) kommunikációja azért is fontos, mert a kötődési viselkedést aktiválja, amely elsősorban arra szolgál, hogy szabályozza a gondozó és a csecsemő közelségét, különösen a veszélyes helyzetekben⁸. Tomkins szerint a félelem vészhelyzeti érzelem, mely akut stresszállapotot okoz a szervezetben, azonnali válaszkészséget követelve, míg a szorongás egyenletesebb állapotot hoz létre, mely hosszabb távon is elviselhető (Tomkins, 1979). Mindenesetre, a kellemetlen érzés jelzés mind önmagunk, mind mások számára, hogy valami nincs rendben, és a kisbaba gondozójához való közelsége lehetővé teszi, hogy megtanulja: a kellemetlen érzések megváltoztathatók mások válaszkészsége által – végső soron saját viselkedése következményeként. Az emberi – társas – lény számára létfontosságú lecke ez, melyhez elengedhetetlen az érzelmi önszabályozás képességének – és ezáltal bizonyos fokú függetlenségnek, rugalmas önállóságnak – elsajátítása.

A kötődés kialakulásában (és mindabban, amit az lehetővé tesz) tehát jelentős szerepet játszanak a kellemetlenséget kifejező könnyek, feltéve, hogy a gondozó személy kellő válaszkészséget mutat irántuk. De ugyanilyen jelentőséggel bír a könnyek hiánya, a sírás elfojtása, mind az érzelmi kommunikációban, mind a szelf felé történő állapotvisszajelzés funkciójaként. Ha a kötődési rendszerben ez problémát okoz, az visszhangot kelt a testben is, későbbi pszichoszomatikus tünetek képében. Pontosabban: ha a gondozó reakciója a sírásra büntető (Ferenczi megfogalmazásában: gyengédség-mentes), ahelyett, hogy vigasztaló (Ferenczi szóhasználatában: gyengéd) lenne, a kisgyermek „szorongó-elkerülő” kötődést fog kialakítani – vagyis olyan kötődési mintázatot, amelyben stressz, distressz esetén elkerüli a gondozót. Ekkor a gyermeknek egyedül kell megküzdenie a distresszel. Kifejezésének tiltása és ezáltal bármiféle

---

⁸ Peter Fonagy szerint az embernél a kötődési rendszer eltéríti az érzelmi rendszert, ezáltal biztosítja a csecsemő az anyja közelségét.

átdolgozás elérhetetlensége a gyermek számára elviselhetetlenné teszi a distresszt, le kell hasítania, meg kell tagadnia érzéseit. Ezáltal elveszíti kapcsolatát saját érzéseivel, nem lesz információja arról a világról, melyet ilyesfajta érzések hoznak létre. Ha emlékeznek is ennek bizonyítékaira, arra a következtetésre kell jutniuk, hogy mindez megbízhatatlan. Ferenczi „kettős sokkhatásról” beszél: a sokkhatás iránti közömbösség vagy annak tagadása legalább annyira ártalmas, mint az eredeti sokkhatás. Ebben az eseménysorozatban benne foglaltatik az önvédelem céljából való adaptív azonosulás az agressziorral.

Ferenczi elmagyarázza, hogy a gyermek és felnőtt közötti játékos gyengédség kívánatos és elfogadható.

„Nem így azonban a kóros hajlamú felnőttek esetében... A gyerek játékeit összetévesztik egy szexuálisan érett személy vágyaival...” (Ferenczi 1933/1997, 107.o.)

Az ilyen viselkedés a gyermeket annyira sokkolja, hogy nem érti, mi történik:

„...óriási szorongás bénítja meg a gyermeket...Mégis, ugyanez a szorongás, amikor eléri tetőpontját, automatikusan arra kényszeríti őket, hogy támadójuk akaratának alávevessék magukat, kitalálják és kövessék annak minden kívánóságát, és hogy magukról elfelejtkezve a támadóval azonosuljanak.” (uo.)

Ilyen körülmények között az „utalási tevékenység” (mely kapcsolatot kovácsol a reprezentáció szubszimbolikus rendszerei és a nyelv szimbolikus közege között) zavarttá vagy lehetetlenné válik. Ezeket a szubszimbolikus testi reprezentációkat egyszerűen testi eseményeknek élük meg, anélkül, hogy bármiféle lelki jelentést kapcsolnának hozzá – a gondolatok átalakító hatása nem érvényesülhet, ehelyett „az érzelmi szabályozási zavarokkal összefüggő szomatizáció vagy más orvosi, pszichiátriai tünetképződés történik” (Taylor 2003).⁹

A szomatizáció tehát különbözik a hisztériás konverziótól, ahol a tünetek „történeteket mesélnek és... pszichikai törvényeket követnek” (Taylor 2003). És bár Ferenczi ragaszkodik hozzá, hogy a test termékeit pszichikai törvények mentén lehet olvasni, munkái nyomán felmerül bennünk a szimbolizáció kudarcának lehetősége (például „gyulladás és

---

⁹ Ebben Taylor a reprezentációk többszörös kód elméletét (Wilma Bucci) alkalmazza – Anna Gibbs hálás köszönettel tartozik Grame Taylornak, amiért különösen hasznos cikkét rendelkezésére bocsátotta.

láz”, „daganatképződés” és a „legbanálisabb patológiai reakciók”), melyet „az embrionális és még ősből működési módok visszatérésének kell majd felfognunk” (Ferenczi 1924/1997, 114.o.). A túldetermináltság pszichoanalitikus koncepcióját felhasználva rámutat:

„...ugyanaz az elem egyidejűleg besorozható és analitikusan lokalizálható egy aktuális és egy emléksorozatba, ami egyben a tudattalan emléknymok »időtlenységét« is jelenti. Ezeket a lelki életből nyert tapasztalatokat a biológiára is átvittük s ezek alapján írhattuk le a közösülést és az alvást aktuális zavaró ingerek levezetéseként és ezzel egyidejűleg az intrauterin és az ősvízi lét látszólag rég túlhaladott szituációjának reprodukálására irányuló tendenciák megnyilvánulásaiként, sőt sejtettük, hogy bennük még sokkal archaikusabb és primitívebb nyugalomra törekvés tér vissza. (Ösztönvágy az anorganikus nyugalom után, halálösztön.)” (uo., 115.o.)

Klinikai megfontolások: Ferenczi gyengédség-gyűjtőmedencéje

Ahogy Ferenczi és Groddeck megfogalmazta, a pszichoanalízis legnagyobb feladata a test és a lélek összeragasztása, a szellem–lélek–test felépítményének újrarajzolása lenne. Ferenczi Elizabeth Severn-nel (R. N.) folytatott kölcsönös analízise Ferenczi korábbi bio-analízisének modelljére épült. Így aztán, a közös vállalkozás felszínre hozott egy inter- és intraszubjektív tapasztalatok között fordító tolmácsot is: Orphát. Az intenzív – és amellettklinikailag gyengéd – kölcsönös analízis új klinikai kiképző terepet nyújtott mind R. N., mind Ferenczi részére: a három részre szakadt (testi-korporeális, pszichés és szociális) valóság ismételt feltérképezésére nyílt lehetőség. Azoknak is, akik napjainkban vállalják egy kifinomultabb és naprakész pszichoanalízis-történeti irodalom újraolvasását és alkalmazását (vagy alkalmatlanságát) a pszichoanalitikus gyakorlatban.

Ferenczi a *Thalassában* lefektette a bio-analitikus kapcsolati módszer elméleti kereteit, és megalapozta a klinikai gyengédség és a kölcsönös analízis mint módszer szükségszerűségét és hasznosságát a szenvedélyekkel traumatizált páciensek analízisében. Az 1932-es *Nyelvzavar*-előadásában felvázolja klinikai tapasztalatait ezen a téren. Hangsúlyozza, milyen fontos különbséget tenni a szexuális fejlődés általa „gyengédség”-nek nevezett szakasza, és a szenvedély szakasza között. Ahogy Martin Stanton magyarázza: „a nem bántalmazott gyermek tárgykapcsolata gyengéd, a

bántalmazott gyermeké szenvedélyes” (Stanton 1991, 47.o.). Ferenczi megfigyelte, hogy ez utóbbi kapcsolat a *szenvedés terrorjából* jön létre: a gyermek tehetetlenül kötődik a felnőtthez, a „szenvedélyes szereteten és szenvedélyes büntetésen” keresztül (Ferenczi 1933/1997, 111.o.).

R. N. kisgyermekkorában a könyörtelen apai pszichoszexuális bántalmazás jegyében telt, három lépcsőfokban – amikor is a gyermek tudatos, gondolkodási (énhez kapcsolódó) képességei túlterhelődtek – másfél, öt és tizenegy éves korában. Az első szakaszban, másfél éves korában R.N.-t elcsábították valami jóval, majd valami rosszat kapott, mely a „nyelvezavarhoz” vezetett.¹⁰ Bár eleinte valószínűleg próbált ellenállni, a bántalmazás túlságosan rémisztő volt ahhoz, hogy magában hordozza, így leválasztotta a tudatos énhez kapcsolódó testben. Így történik az első hasadás: „legbelül valószínűleg az élni-nem-akarási vágyával” (Ferenczi 1996, 39.o.). Az első töredék:

„...a *színtiszta, elfojtott affektussal*. Ez a rész úgy viselkedik, mint egy ájult, öntudatlan gyermek, aki csak nyöszörögni tud talán, és akit lelkileg és időnként testileg is fel kell rázni” (uo., 39.).

Bár Ferenczi érzélemmentességről beszél, más szavakkal a terror okozta érzéketlenségnek, bémultságnak is nevezhetjük ezt az állapotot, amely általában együtt jár a trauma lehasításával, éppen az érzések elviselhetetlensége miatt. A második bántalmazássorozat nyomán, R. N. öt éves korában szélsőséges hasadás vagy *atomizálódás* lép fel – melyet maga R. N. és Ferenczi is Orphának becézett (uo., 39.o.).

„Ez a fragmentum játssza az őrangyal szerepét; vágyteljesítő érzéki csalódásokat, vigasztaló fantáziákat produkál; elkábítja a tudatot és az érzékeket az elviselhetetlenné váló érzetekkel szemben” (uo., 39.o.).

Ez a jelenség egy életmentő alkalmazkodást mutat be, amikor is R. N. tudatos (énhez kapcsolódó) intelligenciája kikapcsolódik, és behódol a szubsztrátum intelligenciának – regresszióban visszatér az őseredetű intelligenciához, mely megerősíti a halálvágyat, és halálszerű (én és érzelmek nélküli) állapotot hoz létre, ahol Orpha uralkodik. Emlékezhetünk az állatok szélsőséges fenyegetettség és vészhelyzet esetén alkalmazott viselkedésére is, ahogyan Ferenczi is megjegyzi: „...az állat a többé nem véde-

---

¹⁰ Lásd a *Klinikai naplóban* (Ferenczi 1996); továbbá Kilborne 1999; Rachman 1998; Frankel 1998; Fortune 1993; Smith 1998, 1999.

kező, halottnak vélt teremtést, aki érdektelenné vált a számára, otthagya” (uo., 165.o.). Ha a gyermek sikeresen lehasít magáról bármilyen szélsőséges traumát, vissza tud térni ahhoz az érzéshez, mintha még meg sem született volna, mintha biztonságos területen volna, egy „érzelmileg embrionális” állapotban – amely aztán a klinikai gyakorlatban a thalasszális regresszió képében jelenik meg.

R.N.-t az ismétlődő támadások szükségszerűen szolgálatkészségre kényszerítették, vagy Ferenczi fogalmaival: azonosult az agresszorral saját énje védelme érdekében. Csak egy lélektelen töredék marad a személyiségéből, „számolnunk kell a személyiségnek egy... lélek nélküli részével is, azaz egy lélektől megfosztott testtel” (uo., 39.o.). Amikor tizenegy éves korában is folytatódik R. N. bántalmazása, már teljesen halálszerű védekezési állapotban van, nincsenek érzelmei, nem sír, nem mozdul – nem is engedelmeskedik. Ferenczi érvelése szerint a vágyteljesítő fantáziák és hallucinációk egy ál-egyensúlyt hoznak létre a szélsőséges sokk okozta pszichés hasadtságon keresztül:

„Ahogyan szaporodnak a felnövekvő ember életében a megrázkódtatások, úgy nő a száma és a változatossága a lehasadásoknak, és csakhamar nagyon nehézé válik, hogy a töredékek között, melyek mind külön személyiségekként viselkednek, egymást azonban nem ismerik el, a kapcsolat zavar nélkül fennmaradjon [Orpha, a szerző megj.]. Végül is olyan állapot jöhet létre, amelyet, a *fragmentálódás* képét folytatva, nyugodtan nevezhetünk *atomizálódásnak*.” (Ferenczi 1933/1997, 111.o.).

Nancy Smith szerint az Orpha jelenség idegrendszeri intelligenciaként magyarázható, ahogyan leválasztja magát az énről, és minden lehetséges érzelemről. A félelem és rettegés átfordítása eme érzelemmentes intelligenciára (Orphává, az őrangyallá), úgy is olvasható, mint a tudattalan intelligencia különleges teljesítménye, amely Smith szavaival: „különleges genetikai nyelvtant aktivál, egy visszájára fordított libidinális ösztönt... mely lehetővé teszi a faj folyamatos túlélését, amikor a kötődés a trauma hatására lehetetlenné válik” (Smith 1998, 243.o.).

Ferenczi R. N-nel hosszú évek során szerzett tapasztalatai megmutatják, milyen értékes és radikális munka a kölcsönös analízis, amikor a rémisztő és elhúzódo trauma hatására kialakult *atomizálódott* lélek különböző fragmentumait akarjuk elérni. R.N. hozzájárulását a pszichoanalízishez egészen napjainkig figyelmen kívül hagytuk. Mindemellett kitartóan ragaszkodott hozzá, hogy Ferenczi tud segíteni neki, ezzel pedig az áttétel és viszontáttétel termékeny felhasználásának kidol-

gozását segítette elő – amelyet ők még kölcsönös analízisnek hívtak. Nancy Smith szerint „bonyolult kezelési módszert dolgoztak ki, mely megpróbált az interszubjektív-interperszonális világ és az intrapszichés világ között egyensúlyozni” (Smith 1999, 346.o.), méghozzá olyan módon, ahogyan Freud pedagógikusabb megközelítésével ez nem lett volna megvalósítható.

Összegzés

Annak ellenére, hogy a *Thalassát* nem használják túl gyakran a klinikusok – mint ahogyan ezt már korábban kifejtettük – kétségtelen, hogy hatással volt a klinikai gyakorlatra, természetesen Ferenczi saját gyakorlatára, ahogyan azt R. N-nel születő kölcsönös analízisükből is láthatjuk. A bio-analitikus módszertan korábbi kidolgozása, melyre Ferenczi későbbi elméleteit is építette, a tudományok és a test és lélek közötti analógiák meghatározása a klinikai helyzetben is analógiás gondolkodáshoz vezetett. Ferenczi korai elméleti munkásságából bontakozott ki későbbi klinikai elmélete is – talán napjaink klinikusai is találhatnak valamilyen értéket saját gondolataik kifejlésztéséhez a *Thalassában*.

Székeley Zsófia fordítása

IRODALOM

- DARWIN, CHARLES (1963): *Az ember és az állat érzelmeinek kifejezése*. Gondolat, Bp.
- ELLIS, RICHARD (2001): *Aquagenesis: The origin of Evolution and Life in the Sea*, Viking/Penguin: Auckland.
- FERENCZI SÁNDOR (1908): A korai magömlés jelentőségéről. In: uő. *Lélekgyógyászat. Válogatott írások*. (Vál. Gulyás Katalin). Kossuth, Bp., 1991, 47-52.
- FERENCZI SÁNDOR (1924): *Versuch einer Genitaltheorie*. Internationaler Psychoanalytischer Verlag, Wien. Angolul: *Thalassa: A Theory of Genitality* Norton: New York 1928; Magyarul: *Katasztrófák a nemi működés fejlődésében*. Pantheon, Budapest, é.n. [1928]; e kiadás alapján legújában: Filum, Bp., 1997.
- FERENCZI SÁNDOR (1996): *Klinikai napló 1932*. (Előszó: Judith Dupont; Bevezetés a Naplóhoz: Bálint Mihály). Akadémiai Kiadó, Bp.

- FERENCZI SÁNDOR (1955): *Final Contributions to the Problems and Methods of Psychoanalysis*. Ed. Michael Balint, transl. Eric Mosbacher et al. The Hogarth Press: London; reprint: 1994, Karnac, London.
- FERENCZI SÁNDOR (1933): Nyelvezavar a felnőttek és a gyermek között. A gyengédség és a szenvedély nyelve. [Eredetileg "Sprachverwirrung zwischen den Erwachsenen und dem Kind. (Die Sprache der Zärtlichkeit und der Leidenschaft)" címmel elhangzott a XII. nemzetközi pszichoanalitikus kongresszuson (Wiesbaden, 1932. szeptember)] In: *Technikai írások (1921-1933)*. Animula, Bp., 1997, 102-112.
- FRANKEL, J (1998): Ferenczi's Trauma Theory. *American Journal of Psychoanalysis*, 58:41-61.
- FREUD, SIGMUND (1912-13): Totem és tabu. [Totem und Tabu]. In: *Tömegpszichológia. Társadalomlélektani írások*. Filum, Budapest, 1995, 23-157.
- GORI, ROLAND (1998): The Ventriloquist's Mouthpiece: thought transference and the spoken word. *International Forum of Psychoanalysis*, 7:271-275.
- GREEN, ANDRE (1999): *The Fabric of Affect in the Psychoanalytic Discourse*, Routledge, New York and London.
- GRODDECK, GEORG (1923): *Das Buch vom Es*, magyarul: *Könyv az őszvalmiről* (részlet). *Thalassa*, (7) 1996, 3:118-122.
angolul: <http://www.haverford.edu/psych/ddavis/p109g/groddeck.html>
- HARDY, ALISTAIR (1960): Will Man be More Aquatic in the Future. *The New Scientist*, March 1960: 730-733.
- LUTZ, TOM (1999): *Crying, the Natural and Cultural History of Tears*, W W Norton and Co.: New York and London.
- MORGAN, ELAINE (1972): *Descent of Woman*, Stein and Day, New York, 1980.
- PERT, CANDACE (1998): *Molecules of Emotion*, Simon and Shuster: Sydney.
- SMITH, NANCY A. (1998): 'Orpha Reviving': Towards an Honourable Recognition of Elizabeth Severn. *International Forum of Psychoanalysis*, vol. 7: 241-246.
- SMITH, NANCY A. (1999): From Oedipus to Orpha: Revisiting Ferenczi and Severn's Landmark Case *American Journal of Psychoanalysis*, December, 59, 4; Academic Research Library, 345.
- STANTON, MARTIN (1991): *Sandor Ferenczi: Reconsidering Active Intervention*, Jason Aronson: London.
- TAYLOR, GRAEME J. (2003): Somatization and Conversion: overlapping or distinct constructs. *Journal of the American Academy of Psychoanalysis and Dynamic Psychiatry*, 31 (3) :487-508.
- TOMKINS, SILVAN (1962): *Affect, Imagery and Consciousness. Volumes I and II*, Springer: New York.

B U D A P E S T I K Ö N Y V S Z E M L E

BUDAIKISZA

KRITIKAI ÍRÁSOK

A TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK

KÖRÉBŐL

LEVELEZÉS

BÍRÁLAT

LUDASSY MÁRIA – JEAN STAROBINSKIRŐL

BOROS JÁNOS – TALLÁR FERENC RŐL

SIMON ZOLTÁN – RICHARD HORTYRŐL

HACK PÉTER – BÁRD KÁROLYRŐL

MANDICS GYÖRGY – GÖRÖG-KARÁDY VERONIKÁRŐL

SIMON ZSOLT – TELEGDI ZSIGMONDRŐL

SZEMLE

MI A PÁLYA?

FONTOS KÖNYVEK

M E G J E L E N I K

2008. TAVASZ

N E G Y E D É V E N T E

MEGJELENT A *BUKSZ* 2008. TAVASZI SZÁMA

Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél;

e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu; faxon: 303-3440. További információ
a (06-80) 444-444-es telefonon.